

İMDAT AVŞAR HEKAYƏLƏRİNDƏ ABDALLAR VƏ ABDAL MƏDƏNİYYƏTİ

Musiqi, ibtidai dövrlərdən bu günümüzə, müasir cəmiyyətə gələnə qədər hər çağda və hər regionda insan həyatının ayrılmaz hissəsi olmuşdur. Musiqi ilə əlaqədar olan axtarışlar bir çox cəmiyyətdə fərqli musiqi cəmiyyətlərinin ortaya çıxmasına zəmin yaratdı. Peşəkar olaraq musiqi ilə məşğul olan adamlar Kırşəhərdə “abdall” olaraq adlandırılmış və adları geniş bir coğrafiyaya yayılmışdır. Bu abdallar musiqini bir peşədən daha çox həyatlarının ayrılmaz bir parçası kimi mənimsəmişlər.

Abdal termini təsəvvüfi dairələrdə özlərini Allah yoluna həsr edən sufiləri adlandırmaq üçün istifadə edilmişdir. Təsəvvüfi qaynaqlara görə abdallar “saç və saqqallar bir-birinə qarışmış, solğun üzlü, hərəkətsiz, işsiz gücsüz, övladsız, yer üzündə tək bir əkilmiş ağacı belə olmayan və yalnızca özlərinə göstərilən hədəfə çatmaq üçün qatılacaqları sabahkı yarışa bu gündən idman edərək hazırlaşan insanlar” (4, s. 11) olaraq təsvir olunur. Abdal sözü XIV əsrdən öncəsinə aid bəzi İran qaynaqlı ədəbi əsərlərdə “dərviş” mənasında işlədilmişdir. Bu əsrin tarixçilərindən olan Aşıkpəşazadə bu dövrdə Anadoluda qonaq və səyyah olaraq “Anadolu qaziləri”, “Anadolu ahıları”, “Anadolu abdalları” və “Anadolu bacıları” adlandırılan dörd tayfanın adını çəkmişdir.

“XVII əsrdə Bektəşiliyin Anadoludakı digər “Rafizi” qruplarla birlikdə Abdalları da içində əritdiyi, XVIII əsrdə “Bektəşi Abdalları” ifadəsinin yayıldığı hətta “Abdal” ifadəsinin “Bektəşi” ifadəsi ilə eyni mənada istifadə edildiyi görünür.” (3, s. 32)

Günümüzdə Abdal topluluqları daha çox Kırşəhər, Mərsin-Silifke, Afyon-Sultandağı və Əmirdağ, Antalya, Adana, Qaziantep, Yozqat, Tokat, Çorum, Konya, Kayseri, Sivas, Malatya, Karaman, İsparta, Dənizli və Amasya da yaşamaqdadırlar. Son zamanlarda İzmir, Aydın və Manisa tərəflərinə edilən köçlərlə bu yerlərində də abdal yaşayış sahələri meydana gəlmişdir.

Orta Anadoluda abdalların özlərinə aid sosial, mədəni, dini və iqtisadi münasibətlər və davranışlarının tipik olaraq müşahidə ediləcəyi ən önəmli mərkəz Kırşəhərdir. Kırşəhərdə yaşayan abdallarla Kaman, Kırıkkale mərkəz və Kəskin, Nevşəhər-Hacıbektəş, Ankara-Polatlı, Gölbaşı-Soğulcak kəndi və Haymanada yaşayan abdallar arasında keçmişə bağlı bir əlaqə vardır. Günümüzdə Kırşəhər abdalları, mərkəzdə Bağbaşı və Aşıkpəşə məhəllələri ilə Kaman vilayətində bəlli bir nüfuza sahib olaraq yaşamaqdadırlar.

Min illik Anadolu-türk tarixində bəlli bir yeri olan abdalların çoxu, ələkçilik, səbətçilik, qalayçılıq, sünnətçilik və musiqiçilik kimi bənzər işlərlə məşğul olmuşlar. Abdalların öz peşələrini icra etdikləri yerlərin başında toylar gəlir. Bir abdal üçün toy həm dolanışığını saxladığı bir iş həm də hünərlərini sərgiləyə biləcəyi bir nümayiş yeridir.

Abdallara Türkiyənin fərqli bölgələrində ayrı-ayrı adlar verilməkdədir. Diyarbəkirdə aşiq, mıtrıp, Urfa və Adıyamanda gevende və ya gövənde, Qaziantep və Qəhrəmanmaraşda abdal, kirvə deyilməkdədir. Türkiyədə yaşayan Abdalların ümumi olaraq həyatlarına baxdıqda, sosial, mədəni, maddi və dinni tərəfdən cəmiyyətin digər insanlarından bir sıra fərqliliklərə sahib olduqları görsənir.

Abdallar mənşə etibarıyla türkməndirlər. Abdallar Türkiyənin bir çox bölgələriylə yanaşı, Türkiyədən başqa Əfqanıstan, Çin, Azərbaycan, Türkmənistan kimi ölkələrdə yaşamaqdadırlar. Abdallar özlərinə xas ifadələri içərsində yaratdıqları zəngin mədəniyyət mirası ilə Anadolu musiqi mədəniyyətinin ən bənzərsiz cəmiyyətlərindən biridir. Abdallar Anadolu türkmən çalğı və türkü sənəti içərsində, yaşadıkları bölgələrin yerli xalqıdır. Sənətkarlıq, çalğıçılıq və türküçülük kimi bacarıqlarıyla yanaşı, Bozlaq deyilən və oxuması çətin olan uzun havaları özlərinə məxsus bir tərzdə səsləndirmələri səbəbiylə usta kimi qiymətləndirirlər.

“Abdal mədəniyyətində ustalıq önəmli bir yer tutur və usta-şagird münasibətləri ilə yetişən gənc Abdallar ustalarından miras qalan mədəniyyəti sonrakı nəsillərə ötürürlər.” (6, s. 940) Elə bu nöqtəyi-nəzərdən yanaşdıqda İmdad Avşarın hekayələrində Kor Bektəş, Bəhri usta və Səfər usta, oğlanları Adəm, Tufan və Heydər üçün bir model tip kimi qarşımıza çıxır. Onlar öz şagirdlərinə musiqi alətləri ilə yanaşı Abdal adətlərini də öyrədirdilər.

Çöl həyatının rəngli simaları olan Abdallar İmdad Avşar hekayələrinin önəmli fiqurları olaraq qarşımıza çıxır. Yazıçı iki kitabında toplanan hekayələrinin onunda Abdallar və Abdal mədəniyyəti haqqında yazmışdır. Yazıçı abdalları mövzu obyekt kimi götürərkən onların kasıblıqlarını ağalar qarşısındakı zəifliklərini və eyni zamanda sənətkar tərəflərini önə çıxarır. Ağalar qarşısında əzilən, maddi sıxıntılar çəkən, pis vəziyyətlərə rəğmən sazları, davul-zurnaları, kamanları ilə könüldən-könülə qapılar açmağa davam edən Abdallar, İmdad Avşarın hekayələrində özlərinə yer tapmışdır.

Yoxsul, qəmgin və səfil bir bozkırı(çölü) içində saxlayan və sonra bunu qələmə alan yazıçı, bir tərəfdən Anadolunun çiləkeş halını göstərəkən, bir tərəfdən də onların hələ də ümidini itirməmiş, hər şeyə qatlanan, dözən bir tərəfini göstərir. Yazıçı bunları dilə gətirərkən Anadolu insanının bu çətin imtahanını oxucuya çatdıraraq mənəvi və milli dəyərlərin hələ də necə qorunub saxlandığını gözlər önünə sərir. Yəni ki, yazıçı mənliliyini və saflığını qoruyan Anadolu insanı üzərindən oxucuya insanlıq dərsi keçir.

Prof.dr. Nazim Hikmət Polad yazıçının hekayələrinin üç başlıca mövzu üzərində qurulduğunu söyləmişdir. Bu mövzular müəllimlik, abdalıq, mollalıq mövzularını əhatə edir. Yazıçının Həmdi kirvə, Türbənin dəlisi, Ağac atlar, Rəhman dayı, kimi hekayələri müəllimlik etdiyi illərdəki xatirələrindən yola çıxaraq qələmə almışdır. Kərəm, Molla əmi kimi hekayələrində isə mollalıq anlayışlarından bəhs edər, hətta yeri gələr tənqid edər. “Çiydəmləri solan Çöl” kitabının ilk beş hekayəsinin isə əsas baş mövzusu Abdallar və onların həyatıdır. Bu hekayələrə Evin yığılsın Hacı,

Möhtərəm, Bəhri usta, Allah görər, Abdal qocası kimi hekayələr aiddir. Bundan əlavə yazıçının hekayələri folklor cəhətdən zəngin hekayələrdir. Yazıçı bu hekayələrdə kasıb və yoxsul Anadolu kəndlisinin ənənəvi, ictimai və mədəni xüsusiyyətlərini göz önünə sərir. Bununla yanaşı hekayələrində sıxılıqla məsəl, atalar sözləri, bayatılardan istifadə etmişdir.

Abdallar və Abdal mədəniyyəti ədəbiyyatda bəlli bir şəkildə ilk dəfə İmdat Avşarın hekayələrində işlənmişdir. Daha çox Kırşəhərdə yaşayan abdalların yoxsulluqlarını, əzab-əziyyətlərini, çəkdiyi çilələri amma buna baxmayaraq hələ də qəlblərindəki bir ümidlə həyata tutunma səylərini göstərən yazıçı türk cəmiyyətinə sosial problemləri olan türk insanının səsinə çatdırır. Xüsusilə də aşağıda verilən bu hissədə Kırşəhər abdallarının ağzından onların maddi vəziyyəti və cəmiyyətdən geri qalmaları göstərilir.

“– Harda qaldınız, qurbanı olduğum ağa uşaqları, – dedi, – evdə bizim uşaqlar aclıqdan bir-birlərinin qulaqlarını gəmirir. Cibimizdə siçanlar oynasır. – Çardaqdakı arvadını göstərdi. – Bax bu bizim it yeməz belə, üzümə baxmır qurbanı doluqlarım. Bizə də keçinmək lazım deyilmi?”(1, s. 16)

Verilən bu hissədən anlaşıldığı kimi yazıçı, hekayə qəhrəmanlarının maddi vəziyyəti və cəmiyyətdəki yerini daha açıq göstərmək üçün onların dilindən abdalların yoxsulluğunu, çarəsizliyini son dərəcə açıq bir şəkildə oxucuya çatdırır. Oxucu bu sətirəldə sadə və saxta bir səslə deyil, ürəkdən dilə tökülən cümlələrlə qarşı-qarşıya qalır. Başqa sözlə, oxucu Kırşəhər abdallarının gerçək hekayələrini bir dildən, yazıçının özündən dinləyir. Bir insanlıq dramını, milli və mədəni dəyərlər süzgülündən keçirərək sərgiləyən İmdat Avşar, Anadolu insanların çətin həyatının şahidi olduğunu bir dəfə daha oxucuya çatdırır.

Hekayələrində içində böyüdüüyü və yaşadığı cəmiyyətin mentalitetini ələ alan yazıçı, özümüzə uzaqlaşan baxışlarımızı yenidən öz içimizə doğru çəkməyi qarşısına məqsəd qoyur. Bunu edərkən də, oxucunu həqiqi həyat səhnələriylə və real, bir qədər də bənzərsiz Anadolunu özündə əks etdirən insanlarla qarşılaşdırır. Bunlar sayəsində yazıçı oxucularına yalansız və səmimi bir Anadolu türk insanına ənənəvi və mədəni xüsusiyyətlərini, cəmiyyətdəki problemləri əks etdirən tiplər seçir. Yoxsul və məzlum minlərlə Anadolu uşağı, onların zərərsiz, sakit, aciz kimi təsvir olunan ana və ataları bu hekayənin qəhrəmanlar heyətini əhatə edirlər. Oxucu bəzən Kırşəhər Abdal kəndindən Kor Bektəşin evinə qonaq olur, bəzən isə Kaman orta məktəbindəki Möhtərəmin ya da ki, yanıq səsi Tufanın dərddli türkələrini dinləyir.

İçlərində bir həyat saxayan, bir-birini tanımayan minlərlə insan, ancaq bir-birlərini tanımasalarda, bilməsələrdə eyni acını, eyni sevinci duyan insanlardır. İmdat Avşar adları fərqli olsa da, hekayələri eyni olan bu insanları bir araya gətirir.

İmdat Avşar bu hekayələrdə Çöl həyatını bütün çıpağı ilə göstərir. Burada biz Anadolu insanının Bozkırda yaşam mübarizəsinin şahidi oluruq. Yaratdığı özünəməxsus və rəngli obrazlar ilə Anadolunun müxtəlif yerlərində yaşayan insanların dünyasını göz önünə sərir. Kitabda Abdallar, onların həyat şəraiti, çəkdiyi sıxıntıları “Evin Yıxılsın Hacı”, “Möhtərəm”, “Abdal Qocası”, “Bəhri Usta”, “Allah Görür” adlı hekayələrində öz əksini tapmışdır. Bu hekayələrin çoxunda abdallar maddi sıxıntıları olan bir insan topluluğu olaraq göstərilir. Əsas işləri və dolanışıqları musiqiçilik olan Abdallar bu gün Orta Anadolu ərazisində, əsasən, Kırşəhər, Kırıkkale, Keskin, Ankara, Yozgat və Antalya kimi şəhərlərdə yaşayırlar. Orta Anadolunun musiqi zənginliyini ortaya qoyan Abdallar, Muharrem Ertaş, Neşet Ertaş, Hacı Taşan kimi bir çox sənətkar yetişdirmişdir. Mərkəzi Anadoluda ciddi bir nüfuza malik olan Abdallar, bu gün unudulmağa başlamış mədəni bir qrup olmaqla yanaşı, tez-tez itib-qaxılan, potensial cinayətkar kimi göstərilməklə cəmiyyətdən xaric edilməyə çalışılan bir sosial qrup olaraq göstərilir.

Kırşəhər abdalları arasından dünyaya gələn Neşat Ertaşın bir səv və söz ustası olaraq səsinin Türkiyə sərhədlərini aşması, həm elmi dairələrdə, həm də medya orqanlarında abdallara qarşı böyük marağın yaranmasına səbəb olmuşdur. Bu marağ abdallar və icra etdikləri musiqi növü və sürdürdükleri qeyri-adi həyat tərzini səbəbiylə Kırşəhəri sıxılıqla ölkə gündəminə gətirmişdir. Neşat Ertaşın uzun illər qürbətdə yaşaması, abdallar haqqında edilən işlərdə Kırşəhərdə yaşayan digər abdalların hər birini də bir mənbə şəxs olaraq göstərir.

İmdat Avşarın abdallardan bəhs edən digər hekayələrindən fərqli olaraq, bu hekayədə abdalların həyat və yaşayış səviyyəsi yerinə dövrün məşhur abdalı Muharrəm Ərtaşa həsr edilmişdir. Hekayənin əvvəlində Muharrəm Ərtaşın oğlu Neşet Ərtaşın atasına qoyulan abidəyə həsr etiyi misraları ilə başlayır.

“Süren olur cəhaletin atını,
Kim çevirir cabilin kuvvatını,
Belki bir gün babamın anıtını
Sarsan olur deyə kaygı duyuram.” (2, s. 135)

Hekayənin mövzusu “Ozanlar babası” adlandırılan Muharrəm Ərtaşın və bütün ozanların şərəfinə qoyulan abidə haqqındadır. Kırşəhərin keçmiş Bələdiyyə sədrlərindən Cahid Gursəs 1992-ci ildə Muharrəm Ərtaşın abidəsini qoydurmuşdur. “Ozanlar parkı” içərisindəki bu abidəyə, bütün ozanları təmsil etdiyi qeyd edilərək “Ozanlar abidəsi” adı verilmişdir. Lakin daha sonra abidə aradan götürülərək bələdiyyə tərəfindən depoya qoyulmuşdur. Xalqın tənqidi reksiyasından sonra abidə iki ay depoda saxlandıqdan sonra köhnə yerindən 20 metr uzağa köçürülmüşdür.

İmdat Avşarın qələmə aldığı bu hekayədə də abidənin qoyulması və daha sonra yenidən qaldırılması zamanını əhatə edir. Hekayədə hadisələr iki yaşlı yoldaşın ətrafında baş verir. Belə ki, hər öylə əzanından sonra məscidin yanında, əsgərlik şöbəsinin yanındakı kiçik parkda olan oturmaqçılardan birində otururdular. Hər zaman buraya gələrək keçmiş xatirələri yada salar, maşınların gürültüsü səslərini boğsada eyni küçədən qırx il öncə bir faytonla keçməyin sevincini yaşayırlardı.

“Şahnaz” xanım kolleci hekayəsində bilik yarışlarında, rəsm-kompozisiya kimi yarışmalarda sonuncu olarkən, musiqi yarışlarında, musiqi müəllimləri olmamasına rəğmən abdal uşaqları sayəsində rəqibsiz olduqlarını və hər zaman birinci olduqlarını göstərirlər. “Şahnaz xanım kolleci” hekayəsində nağaraçı Mənsur ustanın ağzından çıxan sözlərdə Abdallığın atadan oğula keçdiyi anlaşılır.

“Nə olacaq ağam! Siçandan doğulan kəndir kəsər, bu abdal oğlu, dost-düşməyə qarşı oxuyubda müəllim olacaq deyilki” (2, s. 61)

İmdat Avşarın hekayələrində Abdallar yaşadıkları maddi sıxıntılara rəğmən sənətkarlıq tərəfləri olan insanlardır. Evi şiddətli yağan yağışda viran olmuş Heydərin əlindəki kaman dinləyənin qəlbində xoş hislər yaradır. Möhtərəm İstanbullu musiqi müəlliminin önündə flüt çala bilməz, amma zurna onun nəfəsiylə həyat tapar. Bəhri usta və oğlu Tufanın əllərindəki saz qəlbın tellərinə toxunan bir alətə çevrilmişdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Avşar İ. Çiğdemləri Solan Bozkır. İstanbul: Kesit yayımları, 2015, 184 s.
2. Avşar İ. Soğuk Rüya. İstanbul: Kesit yayımları, 2015, 240 s
3. Altınok B. Y. Abdallar və Neşet Ertaş // Türk Yurdu 2013 №306, səh.30-33
4. Bekki S. Abdallık Geleneği ve Neşet Ertaş // Ahi Evren Aktüel dergisi 2013 №3 səh.10-13
5. Gürkan B. Neşet Ertaş Bizim Konuşan Dilimiz! Türkmən-Abdal Toplumu Gözüyle Neşet Ertaş//Türk Yurdu 2013 №306, səh.43
6. Tonga N. Bozkırın Kadim Bülbülleri yahut İmdat Avşar'ın hikayelerinde Abdallar ve Abdal kültürü Kırşehir:Ahi Evren Üniversitesi Yayınları 2013 səh. 931-943

XÜLASƏ

“Çiydəmləri Solan Çöl” və “Soyuq Yuxu” adlı hekayə kitablarıyla Müasir Türk ədəbiyyatının önəmli simalarından biri olan İmdat Avşar, hekayələrinin bir çoxunda Abdalların həyatlarını realist bir baxış bucağı ilə ələ almışdır. Hekayələrində Abdalların yoxsulluğu, ağalar qarşısındakı zəiflikləri və bununla birlikdə sənətkar tərəfləri göstərilmişdir. Ağalar qarşısında əzilən, maddi sıxıntılar çəkən, pis vəziyyətlərə rəğmən sazları, davul-zurnaları, kamanları ilə

H.Əliyev - 97

könüldən-könülə qapılar açmağa davam edən Abdallar, İmdad Avşarın hekayələrində özlərinə yer tapmışdır.

Açar sözlər: Abdal, Abdal mədəniyyəti, hekayə, Kırşəhər, İmdat Avşar.

Rəyçi: prof.F.A.Ağayeva